

УДК 811.161.2,06,373

Володимир Поліщук (м. Черкаси)

МОВНІ ПИТАННЯ В ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО

У статті досліджуються лінгвістичні компетентності Василя Доманицького (1877–1910) — укладача першого українського словника іншомовних слів.

Ключові слова: *Василь Доманицький, мовознавча компетентність, „Словарик”, українська мова, правопис.*

Нині можна з певністю казати, що тема «Василь Доманицький як мовознавець» практично зовсім не висвітлена. Коротенька стаття про цього вченого в енциклопедії «Українська мова» [див.: 9: 149] тільки підтверджує сказане, бо в ній лише констатується, що В. Доманицький — «автор першого українського словника іншомовних слів «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» (1906). Ніяких оціночних суджень щодо «Словарика», немає, як немає й будь-якої іншої інформації щодо заслуг чи компетентностей В. Доманицького в царині мовознавства. Справді, «Словарик» навіть попри очевидні з теперішнього «мовознавчого» погляду вразливі місця, про що йтиметься нижче, є найвагомішою мовознавчою працею Василя Миколайовича, основним його внеском в українську лінгвістику. Основним, але, мусимо сказати, не єдиним. Не зупиняємось у цій післямові на «Словарикові» докладно, бо далі вміщується друга післямова — «цільова» щодо «Словарика». Аналіз обсяжної науково-творчої спадщини В. Доманицького дозволяє посутньо розширити уявлення про мовознавчі компетентності молодого вченого, який прожив усього 33 роки (1877 — 1910), але встиг зробити неймовірно багато і в різних галузях знань, через що заслужено іменується вченим-енциклопедистом.

Слід сказати, що В. Доманицький як науковець був *українським* ученим, переконано й послідовно українським: на всі теми і проблеми він дивився й оцінював поглядом українця. Від цієї риси В. Доманицького

досить легко «перекинути місток» до оцінки його *історіософських позицій*. Його авторська позиція в багатьох наукових публікаціях концептуального плану (історичних, шевченківських, етнографічних тощо), в його яскравій публіцистиці дозволяє принципово говорити про навіть не автономістські, а проукраїнські державницькі позиції Василя Миколайовича. Свого часу Сергій Єфремов, земляк і духовний побратим В. Доманицького, дав останньому дуже виразну характеристику, наголосивши в ній і на тому, що В. Доманицький «...якось мало захоплювався політичними питаннями й справами, ... він не мав сталих політичних поглядів і про це навіть не дбав. Був просто ворогом ворогів народу, і цього було з його досить без точніших кваліфікацій та самоозначення в партійному розуміння. Зате в справах національних укладав усього себе, жив ними й їм підпорядковував і свої наукові інтереси, і громадські змагання» [5: 145].

Проблеми української мови, української лінгвістики «у справах національних» були для В. Доманицького серед першорядних, навіть показових. Учений послідовно і принципово обстоював самодостатній статус української мови як окремої серед інших слов'янських, розумів значення мови для людини й людського мислення, для суспільства.

Проводячи рецензійний огляд книг журналу «Украинский вестник», В. Доманицький, зокрема, звертає увагу на вміщену там «солідну працю», «цінну статтю загального змісту» професора Д. Овсянико-Куликовського «Що таке національність», цілком солідарно з автором відзначає ключове значення мови для національного самоозначення людини: «...національність — це *психологічна форма* (курсив авт. — *В.П.*), так ніби «психічна форма» людини. Те, що міститься у тій формі, переіначується щохвилини, щогодини, щороку, нарешті протягом років і десятиліть, а форма неначебто не змінюється. Але це так здається. Моя форма, моя «постать», — ретранслює далі В. Доманицький, — зараз далеко не така, якою вона була **30** років тому. Дитина не народиться з готовою національною постаттю, а лишень набуває ту чи іншу національну форму *разом з мовою*. І, звичайно, яка у людини рідна мова, такої і національності вона буде» [1: 2]. Погоджується В. Доманицький і з дальшими судженнями авторитетного представника психологічної школи в мовознавстві, котрий означував і таку актуальну для українства проблему: «Але трапляється, що через особливі обставини людина має дві «рідних» мови, — значить, і дві національних форми, — як це от і в українців трапляється... Чи це не духовне каліцтво якесь? Зовсім ні, національність — лише психологічна форма, і дві форми легко погодити між собою... Людина, маючи дві національності, не почуває (якщо обставини нормальні) ніякої незручності, бо вона їх не відчуває, не свідома їх» [там само]. Не коментуємо, а лише констатуємо позицію В. Доманицького щодо суджень Д. Овсянико-Куликовського, хіба звертаємо увагу на час писаного й на взяті в дужки слова — «якщо обставини нормальні». Певно, В. Доманицький мав на увазі й позитивні обставини рідної (української) мови. Рецензую-

чи ж названу працю Д. Овсянико-Куликовського, в наступних публікаціях молодий учений удається й до полеміки, відстоюючи важливість категорії національного та її неспотворену інтерпретацію: «Часто нам доводиться чути, — пише він, — найбільше від людей, які балакають, не розуміючи добре, що вони говорять, — що національність — це почуття «вузьке», мало важливе: воно, мовляв, зв'язує людину, стає на заваді всесвітніх культурних здобутків та інше. От таким добродіям ми щиро радимо уважно перечитати коштовну працю Овсянико-Куликовського, і там вони знайдуть між іншим ось що: *обмежує людину не національність, а соціальність*. Кожна людина, оскільки вона психологічно національна, остільки ж вона — широко вільна (всередині себе), тим часом, знов оскільки вона соціальна, тобто є членом якоїсь соціальної групи, класу, секти, партії, держави, — остільки вона так чи інакше вузька і всередині — зв'язана усякими психологічними «я мушу», догмами чи шаблонами» [2: 3].

До осмислення проблеми «психологія (людини) — мова національність» у різних можливих її інтерпретаціях Василь Доманицький звертався доволі часто. Усі свої сили й весь свій час поклавши на відродження України й українства, він вишукував найрізноманітніші форми й аргументи, аби пробудити національну самосвідомість українців. Частіше Василь Миколайович робив це за допомогою публіцистичного, науково-популярного слова, незрідка додаючи до нього певну міру гумору, іронії чи й сарказму, залежно від того, про що мовилося. В. Доманицький зважав і на невисокий рівень освіченості більшості народу, і на певні «больові» точки, зрозумілі загалові, і на приклад «закордону» — Галичини, Буковини чи й дальших народів-сусідів. У статті «Хто ми? Що ми? І чого нам треба?» він зокрема писав: «А хто ж ми такі? Якщо ми не ті «руські», що з Тульської та з Калужської губернії, і якщо ми не ті «руські», що в білих свитах, в білих яломках на голові і дзекають, розмовляючи, то щось у нас є своє, питоме, таке, через що нас відрізняють від москалів та білорусів...

Може, віра в нас інша? Ні, віра однакова... А в чому ж та різниця?

Очевидно, що перш за все мова. Коли зустрінеться нам наш чоловік з Подільщини, чи з Полтавщини, чи з Волині, чи навіть з Люблінської губернії, — або так само з Чернігівщини, Катеринославщини, Харківщини, Херсонщини, Бессарабії, з Донщини, з Кубані, — то ми, скоро він забалакає до нас, кажемо, що це *наш* чоловік... Отже, найперша і найголовніша ознака того, якої породи людина, або, як то кажуть, *нації*, — і є мова, рідна мова — та, якою говорять наші брати, сестри, батьки, говорили наші діди, прадіди, прапрадіди геть-геть туди далеко за сотні літ» [3: 1].

Дуже схожі приклади мовної порідненості українців В. Доманицький розвиває у своїх історико-етнографічних нарисах «Про Галичину», «Про Буковину», вказуючи при цьому на можливі певні діалектні відмінності («Мова їхня, — пише, наприклад, він про гуцулів, — нагадує де в чому мову наших людей у Чернігівській губернії та на Поліссі»

[4 I: 135]), а також указуючи на загрозу українській мові в тих регіонах відповідно від польської та мадярської (угорської) мов. Паралельно на дуже показових і зрозумілих прикладах учений демонструє, як упровадження рідної (української) мови кардинально різко міняє ситуацію з національним самоусвідомленням людей окремого села чи цілого регіону. В. Доманицький у кожен із названих нарисів уводить окремі підрозділи, в яких аналізує мовно-освітню ситуацію й чинники, які її детермінують. Гострі інвективи спрямовує він проти іншомовної експансії (польської, німецької, мадярської), ще гостріше висловлюється про москвофільські тенденції в західних регіонах, називає москвофілів дурисвітами, запроданцями і под. «Українська мова, — базикали оті люде (москвофіли — *В.П.*), — це зовсім і не мова, а тільки попована «русская» (московська) мова, і що кожен галицький українець тієї «руської» мови, як захоче, то навчитись може за одну годину!» [4 I: 172].

У своїх розслідах на тему мови та її ролі в національній самоідентифікації народів В. Доманицький компетентно й ефективно покликається на відповідний досвід інших націй, зокрема словаків (нарис «Словаки» [див.: 4 I: 181–211]) і фламандців (невелика стаття «Фламандська література» [див.: 4 II: 361–363]) з дуже виразними смисловими паралелями щодо відповідної ситуації в Україні. Природно, що Василь Миколайович неодноразово у своїх публікаціях осудливо демонстрував відверто русифікаторські заходи Московської імперії передовсім у видавничій та освітніх сферах (статті «К истории частных пансионів в Киевской губернии в начале XIX века», «*Slowianski Swiat*» — «Москвофільський сват» і багато інших). До цього ж семантичного дискурсу варто зарахувати й те, як охоче і з цілком «просвітньою» метою В. Доманицький публікує в одній зі своїх статей Шевченкову передмову до невиданого т.зв. «Чигиринського «Кобзаря» 1847 р., в якій Тарас Григорович недвозначно висловлюється про окремішність української та російської мов: «А на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по-своєму, а ми по-своєму: у їх народ і слово, і у нас народ і слово...» [4 II: 44].

Інший семантичний аспект аналізованої проблеми, спроектованої на можливості окремої людини, на її практику, осмислює Василь Доманицький у низці своїх праць про Марка Вовчка. Він узявся за дослідження спадщини письменниці під враженням від не стільки критичних, скільки доволі образливих і провокативних коментарів на її адресу. Ключова роль у тих коментарях відводилася саме мовному питанню. Спершу Пантелеймон Куліш, а невдовзі його вдова Ганна Барвінок та Олена Пчілка фактично поставили під сумнів авторство Марка Вовчка у знаменитих «Народних оповіданнях», бо, мовляв, росіянка не могла так досконало чи навіть вишукано писати українською мовою: «...перша-ліпша кацапка, — писала Олена Пчілка, — зроду не чувши української мови, ледве захотіла, у *два дні* (!) перейняла мову зо всіма найтоншими її властивостями й почала писати по-українськи — та ще як! — краще всіх українських повістарів!» [цит. за: 6 II: 117]. Не

вдаючись у різні цікаві деталі, зауважимо, що В. Доманицький винятково відповідально, переконливо й аргументовано, сумлінно дослідивши архіви Марка Вовчка, її листи до Опанаса Марковича, писані «прегарною українською мовою», спростував жорсткі звинувачення на адресу письменниці. У статтях «Пам'яті Марка Вовчка», «Марія Олександрівна Маркович — авторка «Народніх оповідань», «Авторство Марка Вовчка», «В обороні мертвих од живих» та ін. В. Доманицький дуже часто базує свої судження саме на мовних аспектах, на ролі мовного середовища (оточення) в оволодінні мовою окремим індивідом, на схильності людини до оволодіння мовами. Важливою для нас в аналізованому контексті (мови — мислення — національності) є констатація В. Доманицьким і такого факту: «мушу зазначити, — пише він, — незвичайний лінгвістичний хист Мар[ії] Олександрівни!». І далі зауважує, як Марко Вовчок легко і швидко оволоділа французькою, польською, німецькою, англійською, чеською мовами. «Се я навмисне зазначив для того, — завершує думку Василь Миколайович, — щоб показати, що з таким хистом не диво було б, коли б навіть запекла «кацапка» поруч з польською та чеською вивчилася досконало і української мови» [4 II: 122].

Поглянемо тепер на інші напрями «лінгвістичних» думок і суджень Василя Доманицького.

В окремих публікаціях знаходимо хоч і принагідні, та все ж контекстуально чіткі його судження й позиції в питанні *історії української мови*. Оглядаючи статтю О. Колесси «Лаврівські пергамяні листки з XII—XIII в.», В. Доманицький сприймає позицію автора про «слідви южнорусского языка, в частности, галицко-русского», в окремих листках [див.: 4 II: 344]. Тут варто зауважити, що в публікаціях, друкованих у підросійській Україні («Киевская старина» та ін.), В. Доманицький змушений зважати на «правила гри», на цензуру й писати «южнорусский», «галицко-русский» тощо. Аспект історії мови проглядається і в коментуваннях В. Доманицьким деяких опублікованих листів Михайла Максимовича, зокрема того місця в них, де М. Максимович радить галицьким письменникам писати твори українською мовою і вказує, де черпати скарби тієї мови: «Ваши (т.е. галицкие) молодые писатели должны писать чистым южнорусским языком, какой представляется особенно в песнях и думах украинских и червонорусских; а этот язык пополняют могут из старинных письменных памятников галицких и украинских, где много есть слов и оборотов, — а потом уже пополнительным источником будет великорусский язык, преимущественно перед другими славянскими» [цит. за: 4 II: 326]. У писаних М. Максимовичем рядках чітко проступає «інформація» про давність української мови, про буття її в «старинных письменных памятниках», себто пам'ятках княжої пори, які активно досліджував перший ректор Київського університету.

Добре видно, що В. Доманицькому були знайомі погляди М. Максимовича на історію й перспективи української мови, зокрема те, що

Михайло Олександрович не вірив у перспективи творення україномовної літератури в підросійській Україні («...все, что у нас пишется по-малороссийски, есть, некоторым образом, уже *искусственное*, имеющее интерес областной... У нас *не может* быть словесности на южнорусском языке, а только могут быть и есть отдельные на оном сочинения — Котляревского, Квитки, Гребенки и др.» [цит. за: 4 II: 326]). В. Доманицький загалом не без скепсису ставився до таких пророцтв М. Максимовича, зауважуючи, що в листі викладений «характерен двоякий вигляд Максимовича на український язык», а його молодий учений очевидно не поділяв.

Питання історичної тяглості української мови та її окремішності серед інших слов'янських мов констатує В. Доманицький і в огляді реферату Іллі Кокорудза «Причинок до пізнання розвитку народної мови в письменстві у Галицьких Русинів». Ануючи реферат, Василь Миколайович пише, що «взгляд (автора реферату — *В.П.*), весьма любопытный для того времени (1840 р. — *В.П.*), на поколение галицко-русской «бесиды» (которую он также называет и языком «малорусским») в среде других славянских языков и на отношение ее к языку «ляхитскому» и «великоруському», признавая ее отдельной как от того, так и другого...» [4 II: 279]. В. Доманицький констатує значний інтерес осмислюваного в публікації І. Кокорудза матеріалу.

Констатація давності української мови спостерігається і в анованій В. Доманицьким статті Михайла Возняка «Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія» — констатація через факт перекладу з тодішньої (поч. XVII ст.) книжної української мови мовою «московською»: «...написав Зизаній «Катехизм» і повіз його в Москву 1627 р. Там його роздивлялися, тричі робили конференції («собеседования») з приводу його, повикидали з нього те, що москвичам здавалося підозріле, і нарешті ухвалили видати. Розуміється, що переклали його поперед на слов'янську мову, а як перекладачі були москвичі, що української мови не знали, то такого натворили, що Зизаній аж за голову брався... Коли книжка вийшла з друку, то всі примірники *спалили*» [4 II: 422]. Звичайно, і в цьому семантичному аспекті, і в більшості наступних не можна приписувати В. Доманицькому якісь дослідницькі заслуги лінгвістичного плану, крім, хіба, лексикографічних і певною мірою орфоепічних, але і в фактах доборе анованого ним лінгвістичного матеріалу, й особливо в тому емоційно-настрійовому тоні і стилістиці анотацій дуже помітні й відчутні його симпатії й антипатії щодо тих чи тих лінгвістичних явищ, позицій, суджень. Як і в щойно цитованому випадку: В. Доманицький із відчутним внутрішнім задоволенням пише про вартісні писання Л. Зизанія і про дрімучу упередженість московських книжників щодо іншомовних текстів.

До сфери історії мов можна зарахувати й дуже стисло констатацію про вміщену в одному зі збірників статтю О. Ашбота «Несколько замечаний на сочинения В.И. Ягича об истории происхождения церковнославянского языка...». Цю працю В. Доманицький називає цінним

дослідженням, що має неабияке значення для нашої філології [див.: 4 II: 346].

До царини *фонетики* належать анотаційні судження В. Доманицького про праці А. Музиченка «История поселения и фонетические особенности языка крымских Болгар...» [див.: 6] та, особливо, О. Барвінського «Носові самозвуки в слов'янських мовах». Щодо останньої, то анотант відзначає її ключові тези, сформовані на ґрунті порівняльного зіставлення відповідних фонетичних рис у різних слов'янських мовах. В. Доманицький, зокрема, зауважує, що О. Барвінський лише в польській мові та в різних її говорах констатував наявність носових голосних, а в деяких інших («в новословинском, украинско-русском») «заметны лишь следы носового произношения» [4 II: 279].

Докладніше, порівняно з попередніми «фонетичними» працями, зупиняється В. Доманицький на дослідженні Агатангела Кримського «О малорусских отглагольных существительных на **енне** та **їнне**». Зрозуміло, що Василь Миколайович презентує в анотації саму працю А. Кримського, її ключові тези й висліди, але робить це фахово, не залишаючи сумнівів щодо власної компетентності в аналізованій проблематиці. Він простежує історичні зміни у фонетиці відповідних слів, окремі винятки з правил і формування самих правил, докладно аналізує ряд мотивованих особливостей написання віддієслівних іменників. «По важнейшему закону малорусской фонетики прарусские звуки **е** и **о** в положении перед павшими глухими гласными (**ъ** и **ь**) удлинились и, прошедши через стадию дифтонгов, дали современный малорусский **і** (...) Но иногда правило малорусского языка о заместительной долготе, обыкновенно в силу каких-нибудь нефонетических причин, имело свои исключения...» [4 II: 192]. Далі й аналізуються винятки, після чого В. Доманицький резюмує: «Статья представляет большой интерес не только в научном отношении, но и в смысле применения ее выводов к нуждам малорусского языка, испытывающего насущную потребность в подобного рода филологических исследованиях» [4 II: 294]. Такий висновок, безперечно, належно атестує і фаховий (мовознавчий) рівень самого дослідника. Водночас цитований висновок засвідчив очевидну нерозвиненість українського мовознавства, різних його розділів на початок ХХ ст. Українське мовознавство тоді тільки активно розроблялося, особливо в Галичині, у Львові. На сторінках практично кожного числа «Записок НТШ» публікувалися різноманітні мовознавчі студії, а Василь Доманицький, будучи дуже уважним обсерватором періодики в тодішній Україні й дуже оперативним у писаннях, усіляко популяризував і рецензував ті студії, поступово долучаючись до мовознавчих досліджень.

Особливо плідно він попрацював у *лексикографії*. Ця галузь мовознавства на рубежі ХІХ — ХХ ст. тільки набирала свого розвитку, укладалися й упорядковувалися словники (зокрема і знаменитий словник Б. Грінченка), писалися наукові розвідки тощо. Василь Доманицький проявив інтерес до лінгвістичних студій ще зі студентських літ

передовсім під впливом багатьох київських «старогромадівців», з якими був знайомий, під впливом О. Кониського, національно-патріотичний гурток якого відвідував, В. Антоновича, чийм улюбленим учнем був, під впливом загальної сприятливої суспільної атмосфери початку століття, коли хвиля національного відродження наростала, а мовне питання в цьому відродженні було одним із ключових.

Починаючи свій огляд «Українська преса в 1906 р.», В. Доманицький писав, що «В історії розвою української нації минулий рік 1906 має епохальне значення: *українське* слово, сковане десятки літ нечуваними ні в якій культурній країні в Європі драконівськими законами, здобуло нарешті волю і для уряду не служить більше «опасним» і «вредним» за те тільки, що воно українське слово... Здобуто теоретичну рівність перед законом, і це має велику силу: українське слово, що на нього в квітнику усяких мов у російській державі звикли дивитися і чужі, і свої «добрі люде» як на якесь нікому не потрібне зілля, на «плевелу», зрощену на штучному ґрунті для «услади» невеличкого гуртка «патріотів», з цього часу має змогу показати неправдивість чи зумисного, чи несвідомого над ним глузування, посмішок та легковаження, має змогу обняти усі галузі науки і письменства і, досягши поважаних наслідків, прокладати собі повагом шлях і до громадського життя, до уживання його в школі, в церкві, в суді та по всяких громадських і приватних інституціях» [4 IV: 404]. На рубежі XIX — XX ст. посутньо активізувалася серед українських громад робота зі створення словників, вироблення правописних норм тощо. «Відживлюючи» бібліографічно-хронікальний розділ «Киевской старины», В. Доманицький надзвичайно уважно обсервував, як мовилося, практично всі видання на українських теренах, анотував чи рецензував уміщені там лінгвістичні студії, зрештою, сам долучився до активної словникарської праці. У 1906 р. впорядкував і видрукував перший в українському мовознавстві словник іншомовних слів — «Словарик. Пояснення чужих і не дуже зрозумілих слів». «Словарик» мав немало вразливих із погляду фахового місць, але і в українському мовознавстві, і в лінгвістичній практиці В. Доманицького, безсумнівно, був знаковим явищем. Якщо студії (анотації, рецензії) Василя Миколайовича щодо інших галузей, розділів мовознавства, якими б цікавими вони не були, слід визнати все ж вторинними, оскільки В. Доманицький тільки своєрідно резонував на різні (чийсь!) мовознавчі праці, то в царині лексикографії він має власний, оригінальний здобуток.

Оскільки «Словарик» був першим у своєму жанрі лексикографічним текстом, то, природно, мав немало вразливих, як на теперішній погляд, місць. Передовсім впадає в око відносна неповнота чи певна поверховість пояснень або тлумачень слів, а незрідка — і видима їх ідеологізація, яка засвідчувала й певні суспільно-політичні симпатії укладача. Своєрідний авторський «біографізм» бачиться і в доборі слів-термінів. Оскільки Василь Доманицький був ученим енциклопедичного складу, а також «практикував» у різних сферах діяльності (був журналістом,

видавцем, коректором, економістом, філологом, археологом, релігієзнавцем тощо), то й лексеми із багатьох цих сфер рясніють у його «Словарику». Певно ж, відносним «мінусом» «Словарика» є відсутність у ньому прикладів (речень) з уживанням пояснюваних «чужих і не дуже зрозумілих слів». Укладання В. Доманицьким «Словарика» припало на час, коли норми українського правопису вочевидь були доконечно не виробленими, що дуже помітно в аналізованій праці талановитого вченого. «Словарик» рясніє непослідовністю застосування тих чи тих правил, написання однотипних слів тощо. Утім і сам В. Доманицький у короткому звертанні «До читачів» «Словарика» доволі самокритично оцінював свою працю: «Безперечно, — писав учений, — в ньому чимало буде помилок, дечого бракуватиме, дещо, може, й зайве покажеться або складене не так, як би то годилося, — звичайно, як в кожному новому ділі. З часом та згодом будуть, певно, кращі праці за нашу. Але такі праці, як отся наша, тоді тільки будуть добрі, коли до того докладе рук само громадянство, коли читач не тільки читатиме та нарікатиме, що й те і друге не так та не гаразд, а й уваги свої про те, що не гаразд, подаватиме в газеті якій або журналі і т.п. Кожна, навіть найдрібніша, увага чи порада стане в великій пригоді для другого, більшого, повнішого та кращого видання» [10: 3]. Мабуть, Василь Миколайович планував далі працювати у словникарстві, вдосконалювати «Словарик», але таким планам не судилося збутись. Одначе і зроблене вченим заслуговує на увагу й повагу.

Лексикографічний «нюанс» простежується ще в ранніх рецензіях В. Доманицького передовсім на шевченківську тематику, коли він звертав пильну й доволі (або й дуже!) критичну увагу на переклади Шевченкового слова російською мовою, про що йтиметься нижче. Потім був «Словарик», а ще згодом учений неодноразово торкався різних лексикографічних тем. Скажімо, в уже згаданій анотації до статті М. Возняка «Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія» В. Доманицький стисло характеризує працю Л. Зизанія «Наука в читанню», називає її своєрідним тогочасним (1596 р.) букварем і додає: «Цей буквар має велику вагу в українському письменстві, бо він був початком багатой літератури букварів, призначених для дітей і неграмотного простолюду. Немалу вагу має й його «Лексис», він послужив джерелом для рукописних азбуковників або алфавітів чужих слів 17 і 18 в. (користувався ним і Памва Беринда, що видав 1627 р. у Києві «Лексікон славенороскій»)» [4 I: 422].

У 1909 році В. Доманицький пише й публікує принаймні дві рецензії на словники: на перший том «Словаря української мови», впорядкований Б. Грінченком, та «Українсько-російський словник» В. Дубровського, за редакцією І. Стешенка, опублікований 1909 р. [див.: 4 I: 426 — 436]. Із текстів рецензій добре видно, що їх автор, як мовиться, «володів темою»: він частково пише і про історію українського словникарства, і про механізми укладання словника, впорядкованого Б. Грінченком, і про особистий внесок останнього («Додаймо ще до сього, що

дволітня редакторська праця д. Грінченка відбилася надзвичайно корисно на словарі, бо, не кажучи про все інше, сам словар після редагування збільшився удвоє і має тепер 68 000, не числячи матеріалів старої книжної мови, яких зібрав д. Тимченко тисяч 12 – 13 і які будуть видрукувані особним томом» [4 I: 430]).

Загалом високо оцінюючи сам словник Грінченка і працю над ним, В. Доманицький тут же проводить докладний і цілком фаховий аналіз лексичних неточностей, неповноти чи й видимих технічних огріхів. Подиву гідна та його виняткова увага до тексту словника, дуже добре помітна загальна ерудиція й суто лексикографічна компетентність молодого вченого. Аби це збагнути, достатньо запитувати будь-який уривок рецензії, хоча б оцей: «...Коло слова *гололедиця* стоїть лише Вх. (Верхратський), а се слово є скрізь і на Правобережжі. До солова *гробовїк* зовсім не дано перекладу. Коло громовий є громовенькиї, а нема громовесенький («Іде дощик *громовесенький* на той садок зеленесенький»)» [4 I: 432]. За аналітичними судженнями В. Доманицького, його переконливою аргументацією, наведеними ним прикладами слововживання можна висновувати, що Василь Миколайович, працюючи над виконанням різних завдань, постійно відстежував лексичний склад мовного потоку, найпильніше фіксуючи й запам'ятовуючи (певно, і записуючи) рідкісні приклади слововживань. В. Доманицький мав і феноменальну працездатність, і таку ж пам'ять. А постійна його праця в архівах, бібліотеках, із рукописами тільки доповнювала об'ємний багаж його знань. Ще приклад. Відзначаючи як ваду словника відсутність прикладів щодо вживань окремих слів, а це, мовляв, породжує непевність до їх семантики або й самого існування, В. Доманицький називає низку таких слів і серед них слово «*джимуга*». Після цього слова він пише в дужках: «можу засвідчити, що походить з рукопису І.С. Левицького і записане в Васильківському повіті» [4 I: 433]. Штрих, але доволі характеристичний щодо самого В. Доманицького.

Ця компетентність у царині лексикографії «давала право» вченому на аргументовану критичність суджень щодо словника В. Дубровського «за редакцією І. Стешенка». Про цей українсько-російський словник В. Доманицький окремо пише в «Раді» (16.04.1909), а в «Записках НТШ» (1901. – Т.LXXXII. – С. 218–288) одною рецензією охоплює і цей словник, і словник Б. Грінченка. Про останній він пише схвально, а щодо словника В. Дубровського зазначає, що він «зовсім инакше виглядає, як словник під редакцією Б. Грінченка» [4 I: 435]. Природно, що рецензент, прокоментувавши наміри укладачів словника, далі висловлює конкретні й аргументовані критичні судження: засміченість словника необов'язковими (виходячи із планованих намірів) словами, зокрема полонізмами; пропуски потрібних тут слів, неточність російських перекладів, неправильне наголошування тощо [див.: 4 I: 426–429]. Як вельми об'єктивний рецензент В. Доманицький відзначає й позитиви словника, та все ж висновок такий: «Але для нас, українців, все ж трохи ніяково мусить бути за те, кажучи по російському «небрежне» видання» [Там само].

Лексикографічних питань В. Доманицький дотикається і в деяких інших своїх працях, зокрема тих, де він проводить ґрунтовні текстологічні опрацювання («Невідомі вірші еромонаха Климентія», «Авторство Марка Вовчка», звісно ж, — «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» тощо). Зокрема, у розвідці про Климентія Зіновієва, копії творів якого потрапили до Василя Миколайовича від Опанаса Марковича, В. Доманицький звертає увагу на те, що О. Маркович частково використав вірші К. Зіновієва для власної словникової роботи («...зацікавився рукописом і задумав використати його для себе, для свого словника української мови, що він давніше почав складати») [4 I: 286]. І далі: «Вибираючи з віршів щонайточніше щодо мови, Маркович залишив нам дуже цінну спадщину, бо навіть поодинокі слова чи речення, вихоплені з віршів, мають велику вагу» [Там само].

До царини лексикографії варто зарахувати й ті фрагменти низки праць В. Доманицького, де йдеться про русизми та інші запозичені слова, де звертається увага на діалектні варіанти лексики (зокрема, праця «Авторство Марка Вовчка»), пояснюється семантика окремих слів тощо.

У низці своїх праць В. Доманицький розглядає питання *діалектології*. Він не пише власних розвідок із цього розділу мовознавства, його на це поле, сказати б, «виводять» анотовані ним при розгляді окремих періодичних видань наукові студії. Передовсім це стосується «Записок НТШ». На сторінках цього авторитетного львівського видання в перші роки ХХ століття з'явилося немало діалектологічних праць: «Про говір долівський» І. Верхратського, його ж — «Знадоби для пізнання угорскоруських говорів: говори з наголосом сталим»; «Русини Пряшівської єпархії та їх говори» та «До бойківського говору» В. Гнатука тощо. У відносно невеликих анотаціях на ці праці В. Доманицький дає їм достатньо кваліфіковані характеристики, вказує на певні теоретичні і практичні особливості, визначає міру їхньої наукової вартісності. Особливо високо він поціновує праці І. Верхратського: «Стаття г. Верхратського, — пише В. Доманицький про «Знадоби...», — как и предыдущие его статьи (в Записках же), представляют в высшей степени ценный и интересный для лингвистов материал» [4 II: 311].

Завжди уважний до мовних аспектів, В. Доманицький і в пізніших своїх працях звертає увагу на питання діалектології, причому нерідко це вже були його відповідні особисті спостереження, котрі ще більше промовляли про лінгвістичні компетентності молодого вченого. Наприклад, у нарисі «Про Галичину» В. Доманицький, характеризуючи відмінності певних етнічних груп місцевого українського населення, зауважує, що «В горах найбільш чути різницю в мові, через те й поділяють там гірських людей на Лемків, Бойків та Гуцулів» [4 I: 134]. І далі про гуцулів: «Мова їхня нагадує де в чому мову наших людей у Чернігівській губернії та на Поліссі» [4 I: 135]. Ще детальніше В. Доманицький висвітлює діалектологічний аспект і в нарисі «Словаки», проводячи, як і майже скрізь, певні семантичні паралелі з відповідни-

ми українськими мовними реаліями. До всього варто додати, що В. Доманицький добре розуміє природу і причини з'яви діалектних відмінностей у мові: «Скажемо ще два слова про словацьку мову. Мова словацька не однакова, і можна сказати, скільки є словацьких комітетів (округ чи повітів, на які поділено Угорщину), стільки й наріччів словацьких. Це звичайна річ в горяних країнах, де люде цілі віки сидять в своїх кутках і мало сходяться з сусідами. Взагалі ж учені визнають три головних словацьких наріччя: західне, східне та середнє. Так само, як у нас середньо-українське (київсько-полтавське) стало основою української писемної, літературної мови, так само і у словаків турчанське (середнє) наріччя uznали за найчистіше та поклали в основу літературної словацької мови. І так само, як і у нас, на границі чи з білорусами (литвинами), чи з москалями, чи з поляками мова українська напозичала чимало з сусідської мови, так само і у словаків на границі з моравами мова скидається потроху на моравську (чеську), на границі з Шленськом та Галичиною — на польську, а в комітетах Спишському та Шариському, на межі з угорськими українцями, — на українську» [4 I: 185].

Так само уважно вчений відзначає певні аспекти діалектологічні чи при рецензування першого тому Грінченкового словника [див.: 4 I: 430], чи, наприклад, при мовній характеристиці якихось художніх творів [див., напр.: 4 II : 356] тощо.

Василь Доманицький практично завжди у своїх рецензійних та інших матеріалах звертав увагу на мовні особливості написаного (позитивні чи негативні), на мовну доступність твору чи праці, їхню стилістику. Рецензуючи одну з книг Дмитра Дорошенка, він відзначає: «Автор має хист орудувати, як слід, рідною мовою, виклад у його може бути легкий, приступний кожному неосвіченому селянинові, — певно, як він про се подбає... Книжка «На громадській роботі» написана просто і інтересно та доступно для селян мовою, і — взагалі кажучи, без крутих, на московський кшталт слів та висловів» [7: 146]. Водночас він не шкодував іронії чи й сарказму, коли спостерігав зневажливе ставлення до мови, свідоме чи несвідоме її калічення, зокрема в перекладених — українською чи з української — творах. Особливо гнівно він виступав проти спотворення перекладачами творів Тараса Шевченка. Рецензуючи Шевченків «Кобзарь» «В переводе русских писателей. Редакция Ив. Ал. Белоусова», В. Доманицький пише: «Очевидно, російські поети і віршомози певні в тому, що з «хахлом» церемонії невеликі: що не стули, то все буде гарно; як не перекрути оригінал «малороссийского наречия», то на «язык» воно буде краще. Особливий нахил до «лицювання» Шевченка має д. Ів. Белоусов, який вже багато літ мордує українського великого поета і ніяк не хоче вгамуватися...» [4 II: 71]. Таких і схожих записів із-під пера В. Доманицького можна знайти немало, бо він таки пильно й послідовно боронив рідне слово. Разом із тим, він прихильно поставився до видання десяти драм В. Шекспіра в перекладах П. Куліша українською мовою [див.: 4 I: 396–397], як і до

перекладу українською мовою Євангелія [див.: 4 II: 331–332], розуміючи роль і значення таких акцій для утвердження авторитету й можливостей української мови.

Сказав своє скромне, але помітне слово Василь Доманицький і в царині *орфоетії*. Ще 1900 року в огляді чергових «Записок НТШ» він докладно і з видимим знанням справи анує працю В. Охримовича «Про наголос в українсько-руській мові», насамперед зауважуючи, що ця студія «представляет интересное исследование в области изучения украинского языка с формальной его стороны, исследование тем более ценное и практически важное, что эта область донныне не может считаться в достаточной степени разработанной и даже разрабатываемой» [4 II: 275]. До цього свого твердження В. Доманицький робить виноску й на цій же сторінці зауважує: «В частности же, в отношении акцентологии, — до сих пор никем не было высказано общей теории ее не только по отношению к украинско-русскому языку, но даже и по отношению к семье всех славянских языков». У названій анотації молодий учений фахово коментує джерельну базу дослідження В. Охримовича, його методологію, практичні висліди. Завершує анотацію В. Доманицький теж доволі характерними для нього самого судженнями: «Признавая за автором крупные заслуги в создании целой теории ударения в украинско-русском языке и в установлении новых, более мелких, правил в этой области, вполне заслуживающих серьезной критики со стороны ученых лингвистов, считаем необходимым однако сказать, что едва ли возможно безграничное доверие акцентации к словарю Желеховского, служившему автору, по-видимому, одним из крупных пособий в его исследовании» [4 II: 276]. Отже, компетентність Василя Доманицького в цьому розділі мовознавства була переконливою. Тут виразніше — компетентність теоретична. Одначе і в орфоепічній «практиці» він зумів себе проявити, передовсім у тій своїй розвідці, де рецензував підготовлений і виданий Іваном Франком у Львові двотомний «Кобзарь» Тараса Шевченка (1908 р.). Крім іншого, В. Доманицький звертає увагу на факт розставлення наголосів над словами Шевченкових творів і на видимі огріхи в цій загалом позитивній рисі видання. «З приводу цього мушу сказати, — нотує В. Доманицький, який сам у ті ж роки фундаментально займався Шеченковою спадщиною, ставши, зрештою, видатним ученим-шевченковзнавцем, — що акцентувати «Кобзарь» для галичан, показати, як саме вимовляв Шевченко кожне слово в своєму «Кобзарі», річ дуже потрібна, але для галичан родом, навіть такого високозаслуженого вченого і великого знавця української мови, як д. Франко, недоступна. Говорю це не в докір якийсь, а лишень констатую відомий факт, що акцентування на Україні російській і галицькій оскільки різняться, що тільки той, хто родився і виріс в тій чи другій половині української землі, зможе правильно, як слід акцентувати мову своєї батьківщини. Так само, як ніхто з українців з Росії не зміг би акцентувати як слід Федьковича абощо, так само ні галичанин, ні буковинець не зможе зробити того з Шевченком» [4 II: 84]. Далі він

наводить усього одну строфу з поставленими І. Франком наголосами, де вказує «в 3-х рядках 5 помилок проти наголосів», визначає основну Франкову тенденцію наголошування слів («ставить наголос на другому складі з кінця») і справедливо висноує: «Взагалі це завдання д. Франка — подати правдиву акцентацію мови Шевченка — не можна вважати за здійснене» [Там само]. До вимовних норм учений звертався і в ряді інших своїх студій, зокрема ануючи праці І. Верхратського.

Нарешті зауважимо, що Василь Доманицький не оминув своєю увагою питань *орфографії*, правописних норм, які, скажемо одразу, не були в його пору достатньо виробленими, що незрідка позначалося й на правописі його власних писань. В. Доманицький писав праці українською і російською мовами, залежно від того, для яких видань вони призначалися — тих, що виходили в підросійській Україні, чи закордонних, галицьких. Правопис же, скажемо, в газеті «Рада» або в ЗНТШ чи ЛНВ помітно різнився, російськомовний правопис «Киевской старины» мав свої особливості тощо. Теоретичні пізнання В. Доманицького в царині орфографії можна кваліфікувати як фахові. Він мав уявлення і про т. зв. «максимовичівку», тобто правопис, запропонований Михайлом Максимовичем (в одній із праць В. Доманицький пише про лист М. Максимовича: «В этом же письме он предлагает известное свое правописание, представляющее, по его мнению, «старинный способ писания южнорусский, приноровленный к народному языку» [4 II: 326]), і про правопис у варіанті Пантелеймона Куліша, т. зв. «кулішівку», який згадується в нарисі «Одна з Катерин» [див.: 4 II: 90], і про сумнозвісний «ярижний» правопис — написання української вимови літерами російської абетки. Сам же В. Доманицький усіляко пропагував, як він писав, «справжній український правопис», котрий є «найбільше годящим для нашої мови. Цим правописом друкувалися наші книжки до 1876 року, потім уже стало не можна цього і год із 30 друковано їх іншим правописом, а тепер знову вернулися до свого» [4 I: 129]. І далі вчений популярно пояснював написання окремих літер і вимовні норми, наводив відповідні приклади. А в одній із рецензій 1906 року пояснював цю проблему дещо «теоретичніше»: «...Та тільки треба, щоб київське «Общество Грамотности», видаючи дальші книжки, уживало правопису фонетичного, а не ярижного. Що швидше ми навчимо народ українського правопису, то краще, а книжки з ярижним правописом тільки забаряють цю справу» [8: 156]. Правописні норми теж перманентно були в полі критичного зору В. Доманицького.

Отже, навіть відносно узагальнений, оглядовий погляд на Василя Доманицького як мовознавця засвідчує, що він у цій галузі знань був достатньо компетентний. Це по-перше. По-друге, безсумнівно, що він був активним оборонцем і пропагандистом рідного слова, української мови як суспільного явища, як націєтворчого чинника. По-третє, всі свої енциклопедичні знання, всю свою феноменальну працездатність він спрямовував на досягнення конкретних, дієвих результатів, яких

він досяг багато, зважаючи на такий малий свій вік, зокрема в мовознавстві, а «Словарик» — окреме й виразне тому підтвердження.

1. Доманицький В. Літературні новини // Громадська думка. — 1906. — 17 червня. — С. 2–3.
2. Доманицький В. «Український вестник» // Громадська думка. — 1906. — № 166. — С. 2–3.
3. Доманицький В. Хто ми? Що ми? І чого нам треба? // Громадська думка. — 1906. — 11 липня. — С. 1.
4. Доманицький В. З науково-творчої спадщини. — У 2-х кн. — Кн. перша. — За ред. В.Т. Поліщука. — Черкаси, 2010. — 440 с.; Кн. друга. — Черкаси, 2010. — 410 с. Далі, покликаючись на це видання, вказуємо в тексті номер позиції, книги і сторінки.
5. Єфремов С. Про дні минулі: Спогади // Молода нація. — 2003. — № 2. — С. 126–169.
6. Записки Наукового товариства Шевченка. — 1908. — Т. LXXXII. — Кн. II. — С. 226–228.
7. Нова Громада. — 1906. — № 2. — С. 146–147.
8. Нова Громада. — 1906. — № 10. — С. 155–156.
9. Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2000. — 752 с.
10. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Склавав В. Доманицький. — У Києві, року 1906.

Volodymyr Polishchuk (Cherkasy)

LINGUISTIC PROBLEMS IN THE WORKS BY VASYL DOMANYTSKYI

The linguistic competences by Vasyl Domanytskyi (1877-1910) — are investigated in the article. He was a compiler of the first Ukrainian dictionary from foreign language.

Key words: Vasyl Domanytskyi, linguistic competence, “Dictionary”, Ukrainian language, orthography.

Мовна мозаїка

У ЛАТВІЇ – ЛАТ, У ЛИТВІ – ЛИТ

У багатьох людей постає запитання, чому ми пишемо *Литва*, а її грошову одиницю – *літ*. Назви грошових одиниць Латвії та Литви утворені з початкових літер назв цих країн: у Латвії – **лат**, у Литві – **лит**. Лексема **Литва** здавна вживана в нашій мові саме в такій формі; застаріле слово **литвин** має значення «литовець, білорус». **Литвинами** називали також поліщуків, тобто мешканців Полісся. Відомі українські прізвища *Литвак*, *Литвин*, *Литовка*, *Литовченко*. І в усіх цих словах пишемо й вимовляємо **ли**, а не *лі*. З огляду на це правильною українською назвою грошової одиниці Литовської Республіки є **лит**.

Олександр Пономарів